

Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2-3 Mayıs 2014

KADIN VE ÂİLE SORUNLARI SEMPOZYUMU

Editör

Yrd.Doç.Dr. Şemsettin KIRIŞ

Sempozyum Onursal Başkanı
Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN
Rektör

Sempozyum Başkanı
Prof. Dr. Ömer PAKIŞ

Düzenleme Kurulu
Yrd.Doç.Dr. Hüseyin ÇELİK
Yrd.Doç.Dr. Musa KAVAL

Bilim Kurulu
Prof. Dr. Ömer PAKIŞ
Doç.Dr. Abdülalim AYDIN
Yrd.Doç.Dr. Şemsettin KIRIŞ
Yrd.Doç.Dr. Hüseyin ÇELİK
Yrd.Doç.Dr. Murat ERGİN
Yrd.Doç.Dr. Musa KAVAL
Yrd.Doç.Dr. İslam MUSAYEV

Editör
Yrd.Doç.Dr. Şemsettin KIRIŞ

Editör Yardımcıları
Yrd.Doç.Dr. Hüseyin ÇELİK
Arş. Gör. Saim GÜNDOĞAN
Arş. Gör. Yusuf TAN

Redaksiyon
Eyüp AKDOĞAN

Sempozyum Koordinatörleri
Arş. Gör. Bedir SALA
Arş. Gör. Mesut AKDOĞAN

Kapak Tasarım
Şahin DURSUN

İç Tasarım
Extra Tanıtım Basım & Ajans Hizmetleri
332 350 72 37
ISBN
978-605-87029-6-7
Baskı
Dizgi Ofset / Nisan 2015
Fevzi Çakmak Mh. Matbaacılar Sit.
10451 Sk. No:4-T/3420005 Karatay/Konya

Bu kitap Hakkari Üniversitesi bünyesinde hazırlanan, T.C. Gençlik Ve Spor Bakanlığı tarafından "Gençlik Projeleri Destek Programı" çerçevesinde desteklenen "Bizi Biz Yapan Değerler Bilinsin İsterim" projesi kapsamında bastırılmıştır.

AİLEVÎ SORUNLARA KUR'ÂNÎ ÇÖZÜMLER (NİSÂ SÜRESİ 34. AYET BAĞLAMINDA)

*Prof. Dr. Ali AKPINAR**

ÖZET

Bu tebliğdeki amacımız, insan için bu dünyada huzurlu olmanın imkanı ve anahtarını sorgulamak olacaktır. Bize göre, bireyden topluma, toplumdan dünyaya huzuru sağlayan öz, ailedir. Ailenin bu misyonunu yerine getirmesi, inanç ve amel bakımından güçlü ve donanımlı bireylerle mümkündür. Bu nitelikte bireylerin yetişmesi ve olgunlaşmasının yolunu gösteren, Kur'an-ı Kerim'dir. Bu doğrultuda Nisâ Sûresi 34. ayeti esas alarak, Hz. Âdem'in ailesinden başlayarak, Hz. Peygamber ve diğer pek çok peygamberin aileleri içerisinde yaşanmış olan problemlere ve bunların çözümüne değinen Kur'an'ın bu teşhis ve tedavi yolları her zaman ve her coğrafyadaki ailelere evrensel mesajlar sunacak mahiyettedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, huzur, birey, toplum, dünya, inanç, Kur'an'ı Kerim, Nisâ Sûresi, peygamber

SOLUTIONS FOR FAMILY PROBLEMS BASED ON THE KORAN

("Nisa" SECTION OF THE KORAN, WITHIN THE 34th VERSE CONTEXT)

ABSTRACT

Our purpose in this statement - will be questioning whether it is possible to be blissful in this world and what the key for it is. According to us, the core establishing the peace from individual to society and from society to global mass of humans – is the family. In order for a family to fulfil this mission is

* Necmettin Erbakan Üniversitesi

possible with the existence of faithful people and sophisticated people who take heed of what they are doing in life. The Koran leads its followers the way to breed and to mature the individuals having such components. Accordingly, based on "Nisa" section of the Koran the 34th Verse, the analysis and resolution ways of the problems are in a manner to give universal messages to families in all geographical regions starting from the Adam's family, reaching through time into the families of the Prophet and the families of other prophets.

Key Words: Human, blissfulness, individual, society, world, faith, the Koran, "Nisa" section of the Koran, prophet

GİRİŞ

Huzurlu ve güçlü toplumlar, huzurlu ve güçlü ailelerden kurulur. Bu ise inanç ve amel bakımından güçlü, donanımlı bireylerce sağlanacaktır. Aile yuvası, mutluluğu ve mutsuzluğu yalnızca karı kocayı ilgilendiren bir kurum değildir. Aksine o, anne baba, çocuklar ve diğer akrabalardan oluşan geniş bir kurumdur. Dolayısıyla onun mutluluğu ve mutsuzluğu tüm akrabaları ve toplumu ilgilendir. Aile yuvasının kuruluş amacı, üyelerin huzur ve mutluluğunu temin etmektir. Yuvada bir takım huzursuzluklar zuhur ettiğinde, bunların usulüne uygun olarak çözülmesi, anne baba ve diğer aile bireyleri başta olmak üzere, etkili ve yetkili herkesin temel görevidir. Yuva içerisinde hiç problem yaşamamak arzu edilse de bu, her zaman mümkün olmayabilir. Önemli olan problemleri aklı selim ile çözebilmek ve yuvayı acı-tatlı hatıralarıyla yaşatabilmektir.

Kişisel gelişimle ilgili pek çok yayının yapıldığı son dönemlerde sürekli tekrarlanan bir yanlış, insanlara hep en idealin, çoğu zamanda ulaşılamaz ve yaşanamaz örneklerin sunulmasıdır. Sözelimi ideal aile örneği sunulurken, bireyleri arasında olumsuzluk ve tatsızlığın hiç olmadığı bir aile resmedilmektedir. Sonuçta, kendilerine sunulan örnekleri hayatlarına taşıyamayan insanlar, anlatılanların gerçekliğine, uygulanabilirliğine inanmamakta yahut idealindeki gerçekleştirilemeyince hayal kırıklığına uğramaktadırlar. Oysa önemli olan insanımıza, yaşanılmaz örnekler sunmak değil, hayatın içerisinde örnekler sunmak ve onları ulaşılamaza değil, bizzat hayata hazırlamaktır.

İnsanın var olduğu yerde, insanî zaafı sonucunda pek çok problem de olacaktır. Bunu görmemek yahut görmezden gelmek problemleri ortadan kaldırmamaktadır. Bu meyanda pek çok güzel haslet yanında zaafılarıyla meşhur olan insandan oluşan aile içinde birtakım problemler olacaktır. Bu konuda yapılması gereken yaşanan ve yaşanabilecek problemleri masaya yatırmak ve bunlara sağlıklı çözümler üretmektir. Eğitilen insanları problemsiz hayalî bir dünyaya

hazırlama yerine; onları problemlerle baş edebilecek düzeyde yetiştirebilmek, geleceğe ve hayata hazırlayabilmektir. Zor olan da budur. İnsan için gelmiş olan ve temel amacı insanı önce bu dünyada huzurlu bir hayata hazırlamak, sonra da öteki dünyada cenneti kazandırmak olan kutsal kitabımız Kur'an, bunu en güzel bir şekilde yapmış ve hayata geçirmiştir. Zira o, Cahiliye döneminin problemleri insanlarından, İslamî dönemin altın neslini yetiştirmiştir. Onun sayesinde Mekke'nin eşkıyaları Medine'nin evliyalığı olmuştur.

Hız. Âdem ailesi başta olmak üzere pek çok peygamberin ve son olarak Son Peygamberin aileleri içerisinde yaşanmış olan problemlere ve bunların çözümüne değinen Kur'an'ın bu teşhis ve tedavi yolları her zaman ve her coğrafyadaki ailelere evrensel mesajlar sunucu mahiyettedir.

KUR'ÂN'DA AİLEVİ SORUNLAR

İnsanı yaratan Yüce Allah, sınavın gereği olarak onu farklı özelliklerde yaratmıştır. Bu özellikler içerisinde diğer canlılarda olmayan çok önemli hasletler olduğu gibi, zaafı da vardır. Kur'an pek çok ayetinde insanın güzel hasletlerine dikkat çeker: *İnsan yeryüzünün halifesi olarak yaratılmıştır.*¹ Yüce Yaratıcı insanı en donanımlı² bir biçimde kendi elleriyle bizzat yaratmış³, ona kendi ruhundan üfürmüş⁴ ve melekleri ona saygı secdesinde bulundurarak⁵ onun üstünlüğünü âleme tescil ettirmiştir. Bunun kanıtı olan pek çok ayetten bir kaç şöyledir: *"Andolsun ki Biz insanı şerefli kıldık."*⁶ *"Andolsun ki Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık."*⁷ *"Andolsun Biz insanı, zorluklar içerisinde ve zorluklara dayanma gücü içerisinde yarattık."*⁸

Kur'an'daki pek çok ayette de insanın zaafına işaret edilmiştir. Bu ayetler, hem insanı doğru tanımamızı sağlar, hem de insanın zaafını aşabilmesinin gereğine vurgu yapıp onları aşmanın yollarını bize açıklar. İnsan zaaflarından bahseden ayetler, davetçi ve eğitimciler için daha bir önem arz etmektedir. Çünkü davetçi ve eğitimciler, davetine konu olan insanı bu ayetler sayesinde daha kolay ve doğru tanıyabilir, ondaki zaafı iyi bilir, ona göre davetini da-

¹ Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

² 2 Bakara 30, 6 Enâm 165, 7 Araf 69, 74, 10 Yunus 14, 27 Neml 62, 35 Fâtır 39, 38 Sâd 26.

³ "O Rab ki seni yarattı, seni düzenledi, sana ölçülü bir biçim verdi. Senin organlarını dilediği şekilde birbirine ekledi." 82 İnfitar 7-8.

⁴ "Rabbim ona dedi ki: 'Ey İblis, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü tasladın, yoksa yücelerden mi oldun?' " 38 Sad 75.

⁵ "Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın!" 15 Hicr 29, 38 Sad 72, 32 Secde 9.

⁶ 2 Bakara 34, 7 Araf 11, 17 İsra 61, 18 Kehf 50, 20 Taha 116.

⁷ 17 İsra 70.

⁸ 95 Tin 4.

⁹ 90 Beled 4.

ha sağlıklı bir zeminde yapabilir ve insanları daha kolay eğitip kazanabilir. İnsan zaafılarını söz konusu eden ayetlerden bir kısmı şöyledir: *İnsan zayıf yaratılmıştır.¹ Doğrusu insan çok cahildir.² Doğrusu insan çok nankördür.³ İnsan pek acelecidir.⁴ Gerçekten insan pek zalimdir.⁵ Gerçekten insan çok cimridir.⁶ İnsan, tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.⁷ İnsan, şimdi apaçık bir hasım kesildi.⁸ Doğrusu insan hırslı ve huysuz yaratılmıştır.⁹ Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır.¹⁰ İnsan, kendisini Rabbinden müstağni görür ve bu yüzden azar.¹¹ Oysa Rabbine varan yolda çabalayıp durmakta olan insan, sonuçta O'na dönüp varacaktır.¹² Doğrusu insan hep zarardadır.¹³*

İnsan için, onların dünyalarını dizayn etmek ve onları ahirete hazırlamak için gelmiş olan Kur'an, insanda bulunan güzel hasletleri hem korumayı, hem geliştirmeyi hedefler; ondaki zaafıların açacağı zararları da kaldırmayı amaçlar. Bu meyanda Kur'an, insanların karşılaşılabilecekleri problemleri tespit eder ve daha önemlisi onlara çözümler önerir. Kur'an'ın bu tespit ve çözüm önerileri, hayatın içerisinde ve tamamen uygulanabilir niteliktedir. Kur'an, uygulanmaz, yalnızca teoride kalan önerilerinde bulunmaz. Kur'an'ın indiği ve bütünüyle yaşandığı dönemler bunun açık göstergesidir.

Bu girişten sonra Kur'an'ın aile ile ilgili olarak sunduğu örnekleri ve onların okuyucuya sunmak istediği mesajları görelim:

1. İlk İnsan ve Eşinden Mesajlar

Aile ile ilgili olarak Kur'an'da yer alan çok çarpıcı örneklerin başında ilk insan ve eşi ile ilgili açıklamalar yer alır. Kur'an'da önce ilk insanın eşiyle birlikte yaşadığı maceralar anlatılır. Şöyle ki onlar hayatı birlikte paylaşmışlar, yasağı birlikte çiğnemişler, tevbeyle birlikte sığınıp dua etmişler, sonra acı ve tatlısı ile dünya hayatını birlikte yaşamışlardır.

İlk insanın yaratılma, cennette yaşama, yasak meyveden yeme ve dünyaya gönderilme serüvenini anlatan ayetlerden bir kaç şöyledir:

¹ 4 Nisa 28

² 33 Ahzab 72

³ 14 İbrahim 34, 17 İsra 67, 22 Hac 66, 42 Şura 48, 43 Zuhuruf 15, 100 Adiat 6.

⁴ 17 İsra 11, 21 Enbiya 37.

⁵ 14 İbrahim 34, 33 Ahzab 72.

⁶ 17 İsra 100.

⁷ 18 Kehf 54.

⁸ 36 Yasin 77

⁹ 70 Mearic 19.

¹⁰ 70 Mearic 20.

¹¹ 96 Alak 5-6.

¹² 84 İnşikak 6.

¹³ 103 Asr 2.

*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının.*¹

Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.

*Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları cennetten onları çıkardı.*²

*Âdem ile eşi dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*³

*Sizi bir tek candan (Âdem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur. Eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirken muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler. Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir. Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?*⁴

Tercih edilen görüşe göre son iki ayette Yüce Allah'tan kusursuz/sâlih evlat isteyenler Hz. Âdem ve eşi Havva; daha sonra evlat sahibi olunca şükretme yerine çeşitli şekillerde gizli yahut açık olarak Allah'a şirk koşanlar, onların evlatlarıdır. Yoksa şirk koşanlar Âdem ve eşi değildir. Nitekim ayetin sonundaki ifadelerin ikil olarak değil de çoğul olarak gelmesi bu görüşü desteklemektedir.⁵ Ayet, ilk insandan itibaren anne babaların evlatları sebebiyle tevhidî problemler yaşadıklarına örnektir.

Kur'an bize Âdem'in iki oğlunun kurban sunmalarını, onlardan müttakî olanın kurbanın kabul edildiğini, ötekinin ise kurbanın kabul edilmemesi sebebiyle kıskançlıkla kardeşini öldürdüğünü anlatır.⁶ Tarihî bilgilere göre dünyada ilk olarak kan dökmekle sonuçlanan kardeş kavgasının yaşandığı bu sırada Hz. Âdem hayattadır. Bu olayla insanlık, ilk aile içi probleme tanık olmuştur. Bu konudaki ayetler, kardeşler arasında yaşanan bu olayların sebep ve sonuçlarını anlatarak, insanlığın benzer durumlara düşmemesini hedeflemiştir.

¹ 4 Nisa 1.

² 2 Bakara 35-36.

³ 7 A'raf 23.

⁴ 7 A'raf 189-191.

⁵ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 468.

⁶ Bkz. 5 Maide 27-31.

2. Hz. Nûh ve Hz. Lût Peygamber'in İnanmayan Hanımları

Kur'ân bize kocalarına ihanet eden iki kadından bahseder. Bunlardan biri Hz. Nuh peygamberin karısı, diğeri ise Hz. Lut peygamberin karısıdır. Onların ihaneti, namus ihaneti değil; Tevhid konusunda ihanettir. Zira onlar mümin kocalarına iman etmemişler ve münafıklık yaparak müşriklerle işbirliği yapmışlardır.¹

*Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin, denildi.*²

Rivayetlere göre Hz. Nuh, karısı Vâile, Hz. Lût da karısı Vâhile ile birlikte yaşamaya devam ettiler. Demek ki bunlardan ilki tufanda boğuluncaya, diğeri de Lût kavmiyle birlikte helak oluncaya kadar kocalarıyla birlikte yaşadılar. Elbette iki peygamberin eşleriyle yaşadığı bu inanç problemi de üzerinde durulmaya değer bir konudur. Her iki peygamber de inanmayan hanımlarıyla, onlar ilahî azapla helak oluncaya kadar birlikte yaşamışlar, onlardan ayrılmayı düşünmemişlerdir. Bu süreçte onların eşleriyle tevhidî konulardaki sonuçsuz kalan tartışmalarını tahmin etmek mümkündür.

3. Hz. Nuh Peygamberin İnanmayan Oğlu

Kur'ân bizlere, Hz. Nuh'un inanmayan ve babasını dinlemeyip tufanda boğulan oğlunun hikâyesini anlatır.³ Bu olay da Hz. Nuh peygamberin bu inanmayan oğlu ile tevhidi tartışmalar yaşadığını, nihayet ilahî azapla helak edilinceye kadar *o benim ailemden* diyerek baba şefkatiyle oğluna sahip çıktığını gösterir.

4. Hz. İbrahim Peygamberin İnanmayan Babası

Kur'ân, Hz. İbrahim Peygamberin puta tapan babası Âzer ile yaptığı tevhid mücadelesini hatırlatır.⁴ Hz. İbrahim'in putperest olan babasına karşı *babacığım* ifadesini kullanarak onu tevhid dinine çağırması ve asla ondan kopmaması, onun yanından ayrıldıktan sonra bile onun bağışlanması için dua edeceğini söylemesi⁵ bize, farklı inançlarda olan aile bireylerine karşı davranışlarımız hakkın ipuçları verir mahiyettedir.

¹ Nuh peygamberin hanımı, insanlara kocasının mecnun olduğunu söyler; Lut'un karısı ise kocasına misafirler geldiğinde kavmine haber vererek ona ihanet ederdi. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, s. 1293.

² 66 Tahrim 10.

³ Bkz. 11 Hûd 42-47.

⁴ Bkz. 6 Enâm 74, 19 Meryem 42-48, 21 Enbiya 52, 26 Şuarâ 70, 37 Saffât 85, 43 Zuhurf 26. Rivayetlere göre ayette geçen Âzer, Hz. İbrahim'in babasının adı yahut lakabı idi. Bir başka görüşe göre ise Âzer babasının ismi değil bir put ismi yahut yamuk/yanlış yapan anlamına bir sıfattır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr*, s. 383.

⁵ Bkz. 9 Tevbe 114, 60 Mümtahine 4.

Peygamberlerin, inanmayan eş, çocuk ve diğer yakınlarına davet görevini hakkıyla yerine getirdikleri açıktır. Ne var ki alıcı konumunda olan kişiler, bu davetten almaları gereken dersleri alamamışlardır. Dolayısıyla peygamberler bu insanlara karşı da vazifelerini yapmışlar, ancak karşılarındaki kişiler, bu konuda üzerlerine düşenleri yapmamışlardır. Sonuçta sorumluluklarını yerine getirmeyen bu kimseler, yaptıklarının sonuçlarına bu dünyada kendileri katlanmışlar ve öteki dünyada da katlanacaklardır. Kur'ân bu çeşit örnekleri, vazifelerini layığıyla yaptıkları halde olumlu sonuçlar alamayan davetçilere moral vermek ve onları hayal kırıklığına düşmekten kurtarmak için anlatır.

5. Hz. Eyyub Peygamberin Karısını Dövmeye Yemin Etmesi

Kur'ân, Hz. Eyyub peygamberin karısı Leyya'yı dövmeye yemin etmesinden ve bu yemininden kurtuluş formüllerinden bahseder.

*Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub'u sabırlı bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.*¹

Rivayete göre Hz. Eyyûb peygamber, hastalığı sırasında kendisine yanlış yapan karısı için, *iyi olunca yüz değnek vuracağına* dair yemin eder. Sonra Yüce Allah, onun için yeminini yerine getirmesi için kadının da fazla canını yakmayacak bir formül önerir.² Demek ki, Eyyub ailesinde bazı problemler olmuş, Hz. Eyyub gibi sabır abidesi bir peygamber, eşine sopa vuracağına and içmek zorunda kalmış, Yüce Allah da bu problemin çözümüne yönelik ona yol göstermişti.

Hukukçular bu ayeti, kocanın karısını ölçsüz bir biçimde dövmeyeceğinin açık delili saymışlardır. Tâbiûn âlimlerinden Mücahid, *ayetin yalnızca Eyyub peygambere has olmadığını ve tüm herkesi ilgilendirdiğini* söyler. Aynı kuşağın ilim adamlarından Atâ da bu ayetle amel edilip edilemeyeceği konusunda kendisine yöneltilen soruya verdiği cevapta şöyle demiştir: *"Kur'ân'da indirilen her şey, gerekleri yerine getirilmek ve uyulmak içindir."*³ Nitekim Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre *Peygamberimiz, ne bir kadını, ne bir çocuğu ve ne de bir hizmetliyi asla dövmemiştir.*⁴

6. Firavun'un Mümin Hanımı

Kur'ân, Firavun'un mümin karısı Âsiye bnt. Müzâhım'ı de bizlere örnek olarak sunarak, kötü bir çevrede, inkarcı bir ailede, firavun gibi şer odaklarına rağmen nasıl Müslüman olunacağını anlatır. Zira bu imanlı kadını kocası çok ağır işkencelere tabi tutmuştur.

¹ 38 Sâd 44.

² Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXXIII, 169; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1094-1095.

³ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 213.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 204.

Allah, inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar, demişti.¹

Elbette iman eden mümin karısı ile inkârcı koca Firavun arasında dinî tartışmalar olmuş ve bu tartışmalar sonucu Firavun karısına işkence etmiş ve nihayet onu öldürtmüştü.

7. Hz. Peygamber'in Eşleriyle Yaşadığı Problemler

Eşleri, Peygamberimizin yanında rahatlıkla fikirlerini söyleyebilir ve hatta onunla tartışabilirlerdi. Hudeybiyye anlaşmasının yapıldığı sene, ağaç altında Rıdvan Biati yapılırken Hz. Peygamber, "Ağacın altında bana biat edenler, İnşallah cehenneme girmez" buyurmuştu. Orada bulunan Hafsa Annemiz şöyle karşılık vermişti: "Evet, girer ey Allah'ın Rasûlü!" Peygamberimiz, onu azarlayınca, o şu ayeti okuyarak cevap vermişti: "İçinizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir sözdür."²Bunun üzerine Peygamberimiz bir sonraki ayeti okuyarak ona cevap vermiştir: "Sonra Biz, Allah'tan sakınanları kurtarıyoruz, zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakıyoruz."³Bu olay⁴ hem eşi Hz. Hafsa'nın geniş Kur'ân kültürüne ve hem de fikirlerini rahatlıkla peygambere söyleyip onunla tartışabildiğine tanıklık etmektedir.

Kur'ân Hz. Peygamberin eşleriyle yaşadığı bazı problemleri, bize yönelik mesajlarıyla anlatır. Peygamberin sırrını saklamayan eşler, birbirlerini kıskanıp peygambere birtakım planlar kuran eşler, dünyalık isteyerek peygamberi bunttan eşler, Peygamberi ilâ vakasını yaşamaya mecbur tutan eşler. Nitekim Peygamberimiz, eşlerinin kendisine karşı takındıkları bazı uygunsuz tutum ve davranışlarından dolayı, bir ay yollarına uğramamaya yemin etmişti.

Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız, bilin ki, Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.⁵

Rivayete göre Peygamberimizin eşleri, kocalarından dünyalık bazı şeyler isterler ve bu isteklerini ileriye götürürler, onların bu tutumları karşısında Peygamberimiz bir ay onlara yaklaşmayacağına dair yemin eder ve ardından bu

¹ 66 Tahrîm 11.

² 19 Meryem 71.

³ 19 Meryem 72.

⁴ Aişe A. Bint Şâtî, *Rasulullahın Annesi ve Hanımları*, (Çeviren: İsmail Kaya), Konya, 1987, II, 115–116.

⁵ 33 Ahzab 28-29.

ayetler iner.¹ Buna göre Peygamberimiz onları mevcut şartlarda kendisiyle beraber kalma yahut boşama konusunda muhayyer bırakır. Onlar da Peygamberimizle kalmayı tercih ederler ve olay tatlıya bağlanır. Bu süreç içerisinde peygamberimizin herhangi bir şekilde şiddete başvurmadığını biliyoruz

*Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*²

*Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi.*³

Bir rivayete göre Peygamberimiz, eşi Hz. Hafsa'ya bir aile sırrını söylemiş, o da o sırrı Hz. Âişe ile paylaşmıştı. Bunun üzerine bu ayet inmişti. Başka bir rivayete göre ise peygamberin bazı hanımları kendi aralarında anlaşarak, kiskandıkları bir kumalarına karşı bir plan yaparlar ve uygulamaya koyarlar. Bu plan sonucu Peygamberimiz bal yememeye yemin eder ve bu konuda bu ayet iner.⁴ Bu rivayetler, peygamberimizin hanımları arasında kıskançlıktan kaynaklanan ve peygamberi üzen bir kısım tatsız hadiselerin olduğunu göstermektedir. Aşhab arasında Hz. Peygamberin hanımlarını boşadığına dair kanaatler oluşma noktasına gelen bu problemler sonuçta tatlıya bağlanmış ve herhangi bir şiddet ve boşama olayı gerçekleşmemiştir.

Sonuçta peygamberimiz, eşlerini ve evini terk ederek mescide sığınmıştı. Benzeri bir olay da Peygamberin damadı Hz. Ali ile eşi arasında yaşanmış, o da sevgili eşi Hz. Fatıma ile tartışmış evi terk etmiş ve topraklara bulanmış bir halde sokakta kalmıştı.⁵ Dikkat edilirse bu iki örnekte de karı koca arasında yaşanan problem sonucu kapı dışarı edilen kadın değil kocadır. Zira erkeğin ev dışında gideceği pek çok yer vardır, ama kadın aynı imkanlara sahip olmayabilir. Boşanma durumunda bile kadın iddeti bitinceye kadar kocasının evinde kalma hakkına sahiptir. Nerede kaldı bugün basit meseleler bahane edilerek kapı dışarı edilen, anne-babasının evine gönderilen yahut bakıma muhtaç bir halde terk edilen kadınlar!

¹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1021.

² 66 Tahrir 1.

³ 66 Tahrir 3.

⁴ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, s. 1290-1291.

⁵ Onu bu şekilde gören Peygamberimiz ona *Eba't-Türâb/Toprak babası* diye takılmıştır. Bkz. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, IX, 263.

8. Sesini Allah'a Duyuran Kadın

Kur'ân, ihtiyar halinde kendisini boşamak isteyen kocasını Peygambere ve Yüce Allah'a şikâyet eden bir kadını bir suresine konu eder ve eşler arasında yaşanan probleme çözümler önererek yuvayı yıkılmaktan kurtarır:

Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir.¹

Tartışma anlamına gelen Mücadele² suresinin ilk ayetlerinin inişi ile ilgili kaynaklarımızda anlatılan şu rivayetler, Müslüman kadının İslam anlayışı hakkında çok net bilgiler vermektedir: *Havle (yahut Huveyle)* adlı bir kadına kocası zihar yapar. Yani kocası, cahiliye gelenekleri doğrultusunda kızdığı hanımına "Sen bana artık anam gibisin" der. Bu cümle gelenekte, kadını boşama demektir. Kadın, kocasına "Git durumu Peygambere sor der, adam ben utanırım deyince, izin ver ben gidip sorayım der ve Peygamberimize gelerek şöyle der:

"Ey Allah'ın Peygamberi! Yıllarca kocamla birlikte yaşadık, ben onun yıllarca kahrını çektim, ona çocuklar doğurdum. Şimdi ahir ömrümde o, bana zihar yaptı!"

Peygamberimiz, geleneğe uygun olarak şöyle cevap verir: "Artık sen ona haramsın!"

Kadın, ben halimi Allah'a arz ediyorum, diyerek ısrarla şikâyet cümlelerini tekrarlar durur. Derken vahiy gelir ve surenin ""*Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir.*"³ diye başlayan ayetleri iner.⁴

Bu tarihî olaydan çıkan sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

a. Kadın, karşılaştığı bir problemin çözümünü dinin içerisinde arıyor ve kocasından peygambere gidip durumu sormasını istiyor.

b. Kocasının utanıp sormaktan çekindiği dinî bir meseleyi sorup araştırmaktan çekinmiyor. Nitekim Hz. Aişe annemiz, "*Allah ensar hanımlarına rahmet etsin, onların utanma duyguları, dinlerini öğrenmelerine engel olmadı*"⁵ diyerek bu gerçeği belirtmiştir.

c. Kadın geleneğe meydan okuyor, onu sorguluyor, inandığı ve tanıdığı dinin, akla ve maslahata aykırı olan bir geleneği onaylamayacağını biliyor ve

¹ 58 Mücadele 1.

² Sure tartışan kadın anlamına *Mücadile* diye de adlandırılmıştır.

³ 58 Mücadele 1.

⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVIII, 1-6

⁵ Ahmed, VI, 148.

Peygamberin geleneğe dayalı cevabıyla yetinmeyip kararlılıkla Yüce Allah'a dua etmeye devam ediyor.

d. Gönlnü yatıştıracak bir çözüm ve bilgiye ulaşıncaya dek, mücadele ve duayı sürdürüyor.

9. Genel Olarak Aile İçi Problemlere Kur'ânî Çözümler

Kur'ân'da karı koca arasında karşılaşılabilecek problemlerin çözümüne yönelik son derece anlamlı teklif ve tedbirler yer alır:

Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâlihâ kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.

Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olanıdır.¹

Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.²

İlk ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak kaynaklarımızda şu olay anlatılır: Peygamberimiz döneminde ensârdan bir adam karısına tokat atmış, kadın da Hz. Peygambere gelerek kısas yapılmak isteğiyle kocasını şikâyet etmiş, Peygamberimiz de kocası hakkında kısas yapılmasını istemiş, kısas uygulanmak üzereyken bu ayet inmiştir. Kadını çağırıp ayeti okuyan peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *Sen bir şey diledin, ama Allah başka bir şey diledi. Allah'ın dilediği elbette en hayırlı olanıdır.³*

Kocanın nüşûzünden bahseden 128. Ayet ise kocası kendisiyle ilgilenmeyen ve onu boşamak isteyen, buna karşılık boşanmak istemeyip *beni boşama, ne halin varsa gör* diyen kadın hakkında inmiştir.⁴

Ayetlerde şu hususlar dikkatimizi çekmektedir:

¹ 4 Nisâ 34-35.

² 4 Nisâ 128.

³ Bkz. Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1, 213-214.

⁴ Bkz. Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, 1, 278.

1. Ayet, ailede kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sorumluluk ve duruşlarını, aile içerisindeki görev paylaşımlarını belirlemektedir.

2. Erkeklerin kadınlar üzerinde yetkin oluşları, onlara çok önemli bir takım sorumluluklar yükler. Onlar bu sorumlulukları yerine getirebildikleri sürece kazanırlar, aksi takdirde yerine getiremeyecekleri yükümlülükler sebebiyle kaybedenlerden olacaklardır. Sorumluluğu fazla olanın hakkı da fazla olur. Yöneticilik sahibini birinci sınıf insan yapmaz. Hak etmek, sorumluluğu layığı ile yerine getirmeye bağlıdır. Nitekim bir hadiste *Hepiniz yöneticisiniz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz* buyurularak kadın erkek, yönetici-yönetilen herkese sorumluluk yüklenmiştir. Veda Hutbesinde yer alan şu cümleler de son derece anlamlıdır: *Ey insanlar!Size kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.*

3. Kur'an'ın hedeflediği aile, sâlih, itaatkâr ve Allah'ın sınırlarını koruyan eşlerden oluşur ve o ailede huzur/geçim/uyumluluk esastır. Ayette öncelikle bu niteliklerin sayılması, kadını bu iyi hasletlere yönlendirmek içindir. *Sâliha* kadınlar itaatkârdır. Ayet, hanımlardan öncelikle sâliha olmayı istiyor, sâliha hanım olmaya onları özendiriyor. Hem sâliha hem *kânite* hem de *hâfıza* olmak gerekir. Sâlih, Allah'ın hakları ile kulların haklarına riayet eden, doğru dürüst ve yararlı işler yapanlardır. Sâlihlere selam olsun, diye her namazda onları selamlarız! *Kânite*, her konuda Allah'a teslim olmuş; *Hâfıza* ise Allah'ın sınırlarını koruyan demektir.

4. Ayette geçen *nüşûz* kelimesi, kadının kocasına karşı kafa tutup dikleşmesi, ona buğz ve huysuzluk etmesi şeklinde açıklanmıştır. Erkeğin *nüşûzü* ise, kadının ailesine kötülük etmesi, kendini ve malını karısından esirgemesi, onunla ilgilenmemesi¹ olarak açıklanmıştır. Kur'an'da bu iki ayetten başka iki ayette² daha *nüşûz* kökü fiil kalıbında ve yerden ayağa kaldırmak, ayağa kalkmak anlamında kullanılmıştır. Problem kadın kaynaklı olursa, buna karşı aşamalı bir yol önerilmiştir. *Nüşûz* endişesi sezilirse öğütle uyarılır, *nüşûz* ortaya çıkarsa küsüşme ile karşılık verilir, tekrar ederse bu sefer te'dib yoluna gidilir.³

5. Bu yollar önce etkili bir şekilde va'z u nasihat, ardından psikolojik küsüşme, bunun ardından te'dib etme gelmektedir. Va'zetme, Kur'an'da Yüce Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerin yaptığı bir öğüt verme yöntemi olarak

¹ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 495; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 75 vell, 218.

² Bkz. 2 Bakara 259, 58 Mücadele 11.

³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 76.

zikredilir. Kur'ân'ın bir mev'ize kitabı olduğu özellikle söylenir ve müminlerin *en güzel bir öğüt*le insanları davet etmeleri istenir. Buna göre kocanın karısına va'zı bir ültimatôm şeklinde değil, içten ve ikna edici bir üslupla olmalıdır.

6. Te'dîb etmenin usulü kadınlarını asla dövmeyen peygamberimiz örnekliğinde ilim adamlarımız tarafından açıklanmıştır. *Yüze, kafasını vurmama, derin yara ve izler bırakmayacak şekilde vurma*. Bu kadın için aslında sembolik bir dövmeden öteye geçmemektedir. Tıpkı yukarıda anlatılan Hz. Eyyüb peygamberin karısını dövmeye yemin etmesi üzerine ona gösterilen şerî çözümde olduğu gibi. Zira Kur'ân'da cezaları açıkça belirtilen zina edenlere uygulanan yüz, iffetli kadınlara iftira atanlara uygulanacak olan seksen değneklik vurma cezasının bile sınırları belirlenmiştir.

7. Dövme, bir terbiye metodu olarak öteden beri başvurulmuş yoldur. Geçimsizlik durumunda kadının dövülmesi ilk ve ille de başvurulacak bir çare değildir. Her konuda ilk ve en güzel örneğimiz olan Peygamberimiz kadınlardan hiç kimseyi dövmemiştir. Yuvanın yıkılmaması, kadın-koca-çocukların ve diğer akrabaların mağdur olmaması için son çare olarak başvurulabilir. İlaçlar acıdır, her ilacın yan tesiri vardır. Dövmenin sınırları çizilmiştir.

8. Burada şu hususa da açıklık getirmek gerekecektir: Bugün dünyadaki bütün toplumların bir problemi olan kadın dövme dinden kaynaklanmamaktadır. Yapılan araştırmalara göre dinli dinsiz, Müslüman gayri Müslim pek çok kadın kocasından şiddet gördüğü gibi, dünyada karısından dayak yiyen kocalar da bulunmaktadır. Dolayısıyla sorunu dini doğru anlamama ve gereği gibi yaşamamaya bağlamak daha yerinde olacaktır. Hz. Ömer'in şu tespiti oldukça önemlidir: *Hiz. Peygamber döneminde bizler, hakkımızda ayetler iner korkusuyla kadınlara elimizi ve dilimizi uzatmaktan sakınırdık. O, vefat edince onlara hem elimizi uzattık hem dilimizi.*¹

9. Bundan sonra kadın ve erkeğin ailesinden iki hakeme problemin arz edilmesi aşaması gelir. Bu aşamada, eşler dertlerini yalnızca belirlenen hakemlere anlatırlar ve hakemler hakkaniyet ölçüleri içerisinde kararlarını verirler.

10. Olaya hakemlere intikal ettiğinde dahi eşlerin ve hakemlerin yegâne amacı eşlerin barışmasını sağlamak ve yuvayı kurtarmak olmalıdır.

11. Bütün bu yöntemlerde amaç, aile yuvasını yıkılmaktan kurtarmak ve huzurlu bir şekilde devam etmesini sağlamaktır. Dikkat edilirse, ailevî problemler sıradan insanlara değil, kadın ve erkek tarafından *hakem* niteliğine sahip kimselere götürülür. Onlar da çözüm için gereğini yerine getirirler.

¹ Buharî, Nikah 80.

12. Boşanma, tüm çarelerin tükendiğinde başvurulabilecek bir ruhsattır. Kur'ân, boşama sınırlarını belirleyen pek çok ayetin yanında konuya müstakil bir sure (Talak suresi) ayırarak boşamayı keyfilikten kurtarmış, belirli ölçülere bağlamıştır. Görüldüğü üzere boşama, bazı çevrelerin sandığı gibi erkeğin iki dudağı arasından çıkıverecek bir söze bağlı değildir. Özellikle erkeğe ağır sorumluluklar yükleyen ve en son başvurulması gereken bir çaredir.

13. Bütün bu söylediklerimizden yola çıkarak şu şekilde bir tespit yapmamız mümkündür: Kur'ân'ın genel yönlendirmeleri ve aile fertlerine yönelik yönlendirmeleri sonucu evli çiftlerden % 60'ı *sâlih-kânit-hâfız* niteliklerine sahip olarak geçimli kimseler olacaktır. Geçimsiz olanların % 15'i Kur'ân metodu *mev'ize* ile, % 10'u küsüşme ile, % 5'i dövme ile, % 5'i de hakemler aracılığıyla yuvasını yıkılmaktan kurtaracak; geriye kalan % 5 için de son çare olarak *talak* devreye girecektir. Talak aşaması da İslamî usullere göre yapılmalıdır. Ne varki bugün yaşanan problemlerde Kur'ân'ın bu yöntemlerine uyulmamakta, herkes bu aşamaları işine geldiği şekilde uygulayabilmektedir.

14. Tüm bu aşamalarda taraflar Yüce Allah'ın üzerlerinde gözetici olduğunu ve yapıp ettiklerinden O'na karşı sorumlu olduklarını unutmamalıdır.

15. Problem erkek kaynaklı olursa, bu takdirde Kur'ân taraflar arasında *sulh*'un hayırlı olduğunu söyler. Kadın için sıraladığı *öğüt-küsüşme-dövme* aşamalarını zikretmez. Zira bunların kadın tarafından erkeğe doğru uygulanabilirliği yoktur. Şöyle ki bir kadın, söz dinlemeyen kocasını dövme imkânına sahip değildir. Kur'ân ise, her zaman problemlere uygulanabilir çözümler önerir.

SONUÇ

Buraya kadar Kur'ân'dan derlediğimiz bu örneklerde insanın olduğu yerde problemlerin olabileceğine dikkat çekilmiş, toplumun temeli olan aile ortamı içerisinde de karı-koca, ebeveyn ve çocuklar arasında bir takım problemlerin yaşanabileceğine işaret edilmiş ve problemlere Kur'ân'ın sunduğu sağlıklı çözümler üzerinde durulmuştur.

Kültürümüzde aile yuvası kurulurken yaşanan nişan, nikah, zıfâf merasimlerinde yapılan duada üç tarihi çift öne çıkar ve bu üç çift model olarak sunulur. Hz. Âdem-Hz. Havva çifti, Hz. Muhammed-Hz. Hatice çifti, Hz. Ali-Hz. Fatıma çifti. Bir hocamız bunlar eşler arasında problem yaşayan çiftler diye bu duayı yapmanın pek uygun olmadığını söylemişti. Oysa bu çiftler problemlerini kendi aralarında çözmesini bilen ve aile yuvasını sonuna kadar götüren çiftlerdir. Zaten ideal olan sıfır problemlili bir aile değil, problemleri en aza indirebilen ve bunları da en güzel şekilde çözebilen ailedir.

Bu meyanda son zamanlarda yaygınlaşan, *çocuklar duymasın, mutfakta tartışalım* anlayışının da sorgulanmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki ya çocukların yanında tartışma başlatılmamalı yahut da başlatılan tartışma tatlıya bağlanmalı, bu şekilde seviyeli tartışma örnekleri sunulmalıdır. Aksi takdirde, çocukların yanında tartışmaya başlayıp mutfak yahut başka bir odaya çekilen anne baba hakkında çocuklar çok olumlu şeyler düşünmeyecektir.

Huzurlu ve güçlü toplumlar, huzurlu ve güçlü ailelerden kurulur. Bu ise inanç ve amel bakımından güçlü, donanımlı bireylerce sağlanacaktır. Aile yuvası, mutluluğu ve mutsuzluğu yalnızca karı kocayı ilgilendiren bir kurum değildir. Aksine o, anne baba, çocuklar ve diğer akrabalarından oluşan geniş bir kurumdur. Dolayısıyla onun mutluluğu ve mutsuzluğu tüm akrabaları ilgilendirir. Aile yuvasının kuruluş amacı, üyelerin huzur ve mutluluğunu temin etmektir. Yuvada bir takım huzursuzluklar zuhur ettiğinde, bunların usulüne uygun olarak çözülmesi, anne baba ve diğer aile bireyleri başta olmak üzere, etkili ve yetkili herkesin temel görevidir. Yuva içerisinde hiç problem yaşamamak arzu edilse de bu, her zaman mümkün olmayabilir. Önemli olan problemleri aklı selim ile çözebilmek ve yuvayı acı tatlı hatıralarıyla yaşatabilmektir.

Bu nedenle ailenin kuruluş aşamasında, eş seçiminde ve sonraki dönemlerde çok fazla hayalci olmamalı, yaşadığımız dönem ve şartların insanları olduğumuzu göz önünde bulundurmalı, hayattan beklentilerimiz yapabileceklerimiz ve erişebileceklerimiz olmalıdır. Bizler sahabî nesli olmadığımıza göre, birbirimizden sahabî nesli davranışı beklememeli; melek olmadığımıza göre, birbirimizden meleklik de beklememeli, gerçekçi olmalı ve yapabileceklerimizi konuşmalıyız. Zira mutlak kemal, yüce Allah'a mahsustur.